

УДК [37.091.212-051-052:316.454.52](091)

*МИХАЙЛО МАТКОВСЬКИЙ, кандидат філософських наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна
ORCID ID 0000-0002-5846-4719
Matkovskiy2017r@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ ШКОЛИ (ЗА ТВОРАМИ ІВАНА ФРАНКА)

MYKHAILO MATKOVSKIY, PhD in Education, Associate Professor of the department of General Pedagogy and Pedagogy of Higher Education of Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

MAIN FEATURES OF VERBAL INTERACTION OF TEACHER AND STUDENT IN THE EDUCATIONAL SPACE OF THE SCHOOL (FOLLOWING THE WORKS OF IVAN FRANKO)

Автором досліджуються особливості вербальної взаємодії вчителя та учня в освітньому просторі школи в контексті поглядів Івана Франка. Обґрунтовується необхідність пошуку нових стратегій та максимально сприятливих умов щодо підтримки процесів соціалізації, адаптації і самореалізації молоді в соціумі. Підкреслюється, що успіх педагогічного спілкування залежить від професійної підготовки, певних умінь і якостей учителя. Аргументується актуальність упровадження педагогічних ідей Івана Франка у процес навчання, виховання і розвитку особистості.

Ключові слова: освітній простір, Іван Франко, вербальна взаємодія, педагогічний вплив, особистість.

Summary. The features of verbal interaction are explored, namely those between teacher and student in the educational space of the school in the context of Ivan Franko's views. There has been explained the need to find new strategies and the most favorable conditions regarding the ways of supporting the processes of socialization, adaptation and self-realization of young people in society. It is emphasized that successful pedagogical communication between a

teacher and a student requires certain psychological features and abilities as well as professional training. It has been argued on the relevance of the introduction of Ivan Franko's pedagogical ideas in the process of teaching, education, and personal development.

Key words: educational space, Ivan Franko, verbal interaction, pedagogical influence, personality.

Мета: проаналізувати особливості вербальної взаємодії в освітньому просторі школи в контексті педагогічної спадщини Івана Франка.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблема вербальної взаємодії як основа психолого-педагогічної взаємодії сьогодні особливо актуальна. Безперечним є і той факт, що між продуктивністю педагогічної діяльності та ефективністю педагогічного спілкування, що проявляється у взаємодії учнів з учителем, існує тісний взаємозв'язок. У свою чергу, найважливішими особливостями психолого-педагогічної взаємодії сучасної школи є цілісність, систематичність та безперервність, поступовий перехід від класно-урочних форм спілкування до позакласних, від офіційно регламентованого до неофіційно-довірилого характеру

спілкування. Тому важливо забезпечити формування правильної системи взаємодії учнів і вчителів, починаючи з першого року навчання.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблемам вербальної взаємодії в освітньому просторі присвячені праці багатьох відомих учених, зокрема, Б. Ліхачова, В. Кан-Каліка, А. Реана, Ш. Амонашвілі, О. Леонтєва, Т. Біленко та інших). Б. Ліхачов наголошує, що спілкування є найважливішим середовищем духовного, суспільного та особистісного проявів людини, досягненням взаєморозуміння між людьми. Його соціально-психологічна сутність полягає у тому, що воно виступає живим безперервним процесом спілкування людей, забезпечує усю різноманітність життєдіяльності, взаємин, самопрояву та самоствердження за допомогою мови чи сленгу, а також міміки, поз, рухів тіла, жестів, символів, звукових сигналів, умовних знаків (Ліхачев, 1992, с. 219). Особливо важливою, на думку вченого, бачиться комунікація в освітньому просторі, оскільки саме в ранньому та юнацькому віці відбувається формування особистості. Ш. Амонашвілі називає спілкування педагога з дітьми своєрідною "педагогічною симфонією", приділяючи важливу роль педагогічній майстерності вчителя, його

вмінню будувати своєрідні мости. Науковець розглядає вчителя як диригента у цьому діалозі, що вмiє виявити різні точки зору, оцінки та позиції, зводити їх до цілісності (Ляудис, 1984).

У працях О. Леонтєєва вивчався цілий спектр соціально-психологічних характеристик вербального спілкування педагога з учнями (сприятливий психологічний мікроклімат, покращення взаємин тощо), що активно впливають на морально-емоційний стан усіх учасників навчально-виховного процесу (Реан & Коломинский, 2006). Суголосним є праці В. Кан-Каліка, у якій учений досліджує роль спілкування в розвитку та становленні комунікативних зв'язків учителя й учнів, зокрема в контексті управління освітнім процесом (Кан-Калик, 1987). Професор Т. Біленко пише: "Мова – це не просто сума наявних слів, якими послуговується народ, не просто сукупність знаків і символів, котрі відображають рівень освоєння природи та висоти духовного зростання; мова – це єдиний цілісний живий механізм. Водночас це практична свідомість" (Біленко, 2003, с. 5). Знана дослідниця проблем мови і творчості І. Франка також звертає увагу на його соціальну заангажованість, екзистенційні пошуки крізь художнє слово, які наскрізь пронизані виховними ідеями та відображають його світоглядні орієнтири. Багато творів мислителя, наголошує науковець, не просто акумулюють виховні ідеї, а мають автобіографічний характер.

Виклад основного матеріалу дослідження. Неодмінним атрибутом становлення молоді, а також складовою культури людини й того соціального середовища, у якому здійснюється її взаємодія із собі подібними, є мова та спілкування. Тут позначаються ціннісні орієнтації, позиції, соціальні ролі, які виконує індивід у суспільстві. Культура спілкування визначає способи взаємодії людей у конкретних ситуаціях, виходячи з норм, традицій, національної своєрідності суспільства. Кожна епоха позначена певною своєрідністю культури спілкування, яка, з одного боку, відповідає загальнолюдським цінностям, а з іншого – етнопсихологічній специфіці конкретного соціуму. На думку Івана

Франка, визначити всю важливість і силу слова практично неможливо.

Якби ти знав, як багато важить слово,

Одне сердечне, теплеє слівце!

Глибокі рани серця як чудово

Вигоює – якби ти знав оце!

Ти, певно б, поуз болю і розпуки,

Заціпивши уста, безмовно не минав,

Ти сіяв би слова потіхи і принуки,

Мов теплий дощ на спраглий ниви

й луки, –

Якби ти знав! (Франко, 1978, с. 172–173).

Ці знамениті слова І. Франка відомі багатьом. Їх часто вживають, щоб підкреслити значення, силу людського слова, роль культури спілкування, особливо в навчально-виховному процесі. Учені, педагоги часто цитують знаний усім вислів: "Хто ясно думає, той ясно висловлюється". Іван Франко у своїй педагогічній спадщині цьому питанню приділяв особливу увагу. На його думку, виклад матеріалу вчителем повинен відбуватися з чіткою координацією його темпераменту. Форма викладу матеріалу має відповідати віковим особливостям розвитку слухачів, їхньому науковому рівню; приклади мусять бути добре продуманими. Мислитель не лише на цьому наголошував, але й активно застосовував на практиці. Левко Чикаленко, котрий у 1904 р. був у Львові на просвітницько-українознавчих читаннях, згадує у своїх споминах: "Прибувши до Львова, ми записалися на курси і почали ходити на лекції. Найважче мені прийшлося з викладами Грушевського. Мені, тоді ще молодому хлопцеві, виклади Грушевського видалися каторгою. Здається, ніколи в житті своєму я не зустрічав менш цікавого лектора... Дивна річ сталася з викладами Івана Франка. Тема – "Стара українська література" – не заповідала нічого цікавого, проте ні одного дня я не пропустив, ніколи не знувдився і з жалем слухав останню годину тому, що вона остання. Не скажу тепер, що саме чув, але лектора як зараз пам'ятаю, і пам'ятаю, що завжди було почуття якоїсь сенсації, що увага ні на хвилину не присиплялась, бо речі менш цікаві чергувалися з якимсь до тепом, з якимсь анекдотом. Хоч я те-

пер не пам'ятаю обсягу цілого курсу, але деякі факти загнуздилися в моїй голіві на ціле життя, а деякі легенди просто стали якимись частинами мого світогляду. Франко зробився об'єктом загального захоплення" (Гнатюк, 1997, с. 416).

Культура вербального спілкування проявляється в певних властивостях – це правильність, нормативність, адекватність, логічність, різноманітність, естетичність, чистота, доречність. Важливість культури спілкування є не тільки в педагогічному чи соціальному контексті, а також в загальнонаціональному. Вона забезпечує високий рівень мовленнєвого спілкування, облагороджує стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства загалом; через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її удосконалення. Глибоке знання життя народу і знання рідної мови Франко вважав суспільним обов'язком. Літературна мова, на його переконання, повинна бути простою, виразною, проникливою, вишуканою й елегантною; щоб вона звучала як мова великої нації, стала мовою всіх стилів художнього мовлення, науки, техніки, культури. Відстоюючи єдність української літературної мови, доводив, що відривання від рідної мови вихолощує душу людини, бо питання мови стосується глибинної структури мислячої істоти, якою є людина.

Варто згадати слова І. Франка: "Здається, що таке рідна мова? Чим вона ліпше для мене від усякої іншої і що мені вадить при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не задумуючись ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: Pardon, ти не маєш вибору, в якій мові вродився і виховався, тої без скалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою" (Павличко, 2006, с. 546). Якщо мова віддзеркалює історію народу, його побут, національний характер, рівень культури, цивілізованості, то мовлення подібно відбиває конк-

ретного носія цієї мови, мовця – його вік, світогляд, рівень освіченості, вихованості, його вдачу.

Головними осередками спілкування дитини є сім'я, школа, коло друзів тощо. Тому так важливо подати добрий приклад дітям у поведінці, культурі спілкування зокрема. На думку Франка, найважливіший вплив батьків на дитину в ранньому віці. Головною збросю у вихованні повинно бути слово. Слово як основний засіб впливу може мати різне значення. "Слово до чогось закликає, щось забороняє, застерігає, пояснює, обіцяє, пропонує співпрацю, або провокує несприйняття, протистояння, малює перспективу тощо" (Біленко, 2003, с. 23).

Потрібне тверде керівництво дітьми з боку батьків, формування їхніх моральних якостей і норм поведінки; батьки повинні розвивати в дітей прагнення до пізнання природи і життя. Родинне виховання – одне з джерел духовно-морального виховання. Родина – це найперший інститут, у якому виховується людина. Стосунки дитини з близькими людьми, для котрих вона дуже дорога, надзвичайно впливають на її становлення. Саме сім'я виводить її у світ соціальних відносин.

Виховання дітей розпочинається в сім'ї, що в подальшій соціалізації вдосконалюється. Це не лінійний перебіг обставин реального світу, тут можливі впливи вельми суперечливих чинників, адже виховання в сім'ї не завжди базується на науковому осмисленні загальнолюдських та національних цінностей; школа, про яку писав Франко, може бути джерелом гуманних засад або ж антигуманних впливів; окрім того, є ще інші малі чи великі групи й осередки, часто випадкові, які також впливають на дитину.

Надзвичайно важливим чинником у контексті становлення особистості виступає навчально-освітній заклад. Він також виконує низку домінуючих суспільних функцій – самозбереження, самовідтворення та саморозвитку соціуму. Вербальна взаємодія в освітньому закладі має відмінність від спілкування в родині, а також свою специфіку. Школа, на думку мислителя, бачиться чи не визначальним фак-

тором соціальних трансформацій та поступу, головною сферою, яка формує потрібні для розвитку особистості та суспільства умови.

Покладаючи на вчителя ключову відповідальність за виховання молоді, мислитель наголошував, що "з кожного недоростка виховання може зробити або лінивого або робочого, упертого або податливого, непослушного або і послушного молодця – а коли вони насправду були такими, то вина знов-таки спадає на учителів" (Дзевєрін, 1960, с. 86). Учитель, на переконання Франка, повинен уміти ефективно комунікувати з дітьми, добре управляти своїми почуттями, поведінкою, спостерігати за вихованцями, "читати" їх душевний стан, розуміти мотиви їхніх учинків, тримати двосторонній зв'язок. Надважливо в навчально-виховній діяльності педагога, вважає І. Франко, опертися на природно закладену в дитині духовну та розумову основу, допомогти їй визначити та сформулювати справжні цінності. Адже від того, що вкладе вчитель в душу дитини у шкільні роки, залежатиме подальше її майбутнє.

Більшість творів, що стосуються означеної проблеми, написані на основі власного життєвого досвіду та спогадів дитинства, років навчання в сільській і міській школах, і мають здебільшого автобіографічний характер. Це оповідання "Малий Мирон", "Краснопис", "У кузні" тощо. Тут, як сформулював сам Франко, відтворені картини виховання сільської дитини "від перших проблисків власного думання, завершуючи найвищими ступенями середньої школи", формування її характеру, світогляду, становлення особистості в суспільстві. Усі ті недоліки, які він виокремив на своєму "освітньому шляху", дуже добре були описані. В оповіданні "Грицева шкільна наука" Іван Якович осуджує антипедагогічну систему австрійської школи, однією з особливостей якої вважав низький рівень мовленнєвої культури вчителів. У творі перед нами постає хлопчик Гриць, котрого батько відправляє до школи вчитися. Звернімо увагу на описаний шкільний процес: "Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь

гачки та стовпаки; хлопці час від часу кричали щось, як професор показував яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів" (Франко, 1960, с. 180).

Тобто маємо філософсько-теологічний вузол проблеми – відсутність головних умов та засад викладання, освітню "відсутність" шкільного процесу. "Так професор будував його на власний розсуд, учні такі, як Гриць, дійсно мало чому могли навчитися. Вони не мали навіть основ для розуміння, не мали уявлення, як складати букви в слова, і як їх правильно читати, вимовляти. Професор не переймався тим фактом, що дитина уперше прийшла до школи, не має розуміння шкільних наук, і навчити розумінню учнів намірів не мав. Так Гриць ніколи "не міг спізнати букви, котре ш котре т. Букви мішалися перед очима. Про читання вже ніщо й говорити. Чи причина тому була в його непонятливості, чи в кепськості навчання професора, сього не знати; то тільки певно, що, крім Гриця, таких "туманів вісімнадцятих" між тогорічними школярами було 18 із 30, і всі вони під час того шкільного року робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурханців, і як покажуть знов у повнім блиску свої поваги на пасовищі" (Франко, 1960, с. 181–182). Перед нами – картина дитячого оповідання, де, опираючись на психологічний підхід, ми бачимо дитину, котра не розуміє свого місця та мети у школі; де у її внутрішній світ мало що позитивного увійшло з боку описаного способу викладання освіти. У даній ситуації простежуємо відсутність комунікації між учителем та учнем. За "неуцтво" діти просто піддавалась фізичному покаранню з боку професора.

Такий гіркий досвід здобування освіти викладений у творі, де найкраще зображено вплив фізичної кари на сприйняття освіти як такої. У психіці дітей руйнувалися всі засади зростання талантів та іскри цікавості до нового, тому що процес навчання ґрунтувався не на закріпленні та роз'ясненні шкільного матеріалу у процесі обговорення, а на основі фізичних та моральних знущань над дитиною, що

погано розуміла шкільний матеріал. У її свідомості всі прояви таланту до наук глушив "голос" інстинкту самозбереження. "І знову Гриць – пастух. Він з великим здивуванням почув від гусака "а баба галамага" саме те, що рік вчив у школі. "Гриць був зламанний, засоромлений! Гусак в одній хвилині переймає і повторив ту мудрість, що коштувала його рік науки!" (Франко, 1960, с. 183).

Але Іван Франко не тільки критикував. Він писав про багатьох учителів як про хороших педагогів, які не викликали страх у дітей, а вміли "впоїти" дітям любов до знань. Ідеалом учителя для Франка можна вважати вчителя Міхонського з оповідання "Борис Граб". Особливу увагу Міхонський приділяв тому, щоб розвинути в учнів здатність до самостійного творчого мислення. "Власна думка! Власна духовна праця, ось у чім властива ціль гімназії! - повторював він не раз. Знання після закінчення гімназії частково забуляються, але здатність мислити, володіти своїм "мізком" залишиться, – наголошував він" (Франко, 1978, с. 178). Міхонський в оповіданні Франка намагався не тільки донести навчальний матеріал до учнів, а старався бути для них другом, порадиником. На цьому моменті мислитель акцентує велику увагу.

Знаний вислів Івана Франка "Учителем школа стоїть" неначе акумулює ті сподівання, які суспільним поступом покладені на цю важливу дійову особу. Адже вона повинна бути не сліпим знаряддям владних структур, а творчим чинником, здатним пробудити душу вихованців, розвинути в них громадянське світовідчуття і світосприймання, налаштувати на діяльність для блага народу (Біленко, 2003, с. 28).

Організуючи навчально-виховний процес, учитель має враховувати у своїй роботі особливості та здібності учнів, оскільки кожна дитина є індивідуально неповторна. Вербальна взаємодія у школі реалізується через зміст і форму. Якщо вчитель прагне викласти предмет уроку, донести його до учнів і здійснює це, то половина завдання виконана. Якщо ж до того він вживає потрібні терміни в доброзичливій манері викладу, реалізується і

друга частина завдання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Молодь у сучасному суспільстві перебуває в постійному динамічному розвитку. Це, у свою чергу, створює нові виклики для суспільства з потребою постійного вдосконалення інституту освіти та педагогічного зростання сучасного педагога. Погляди Івана Франка щодо вербальної взаємодії в освітньому просторі є актуальними та співзвучними з тими завданнями, які постають перед сучасною школою.

Дана проблематика потребує більш глибокого дослідження, оскільки осмислення ідей і порад Івана Франка щодо вербальної взаємодії вчителя та учня в основному базувалось на оповіданнях шкільної тематики, які є невеликою частиною творчої спадщини великого мислителя. Світоглядно-педагогічні проблеми також ґрунтовно аналізувались в інших творах Івана Франка, які часто, особливо в радянський період, трактувались некоректно і не знайшли повного відображення в сучасній гуманітарній науковій думці. Тому й потребують глибокого переосмислення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Біленко, Т. (2003). Креативна природа художнього слова Івана Франка як чинник виховного процесу. *Іван Франко в школі*. Дрогобич: Коло.
- Біленко, Т. (2003). Феномен слова в українських реаліях. Київ: Знання України.
- Гнатюк, М. (1997). Спогади про Івана Франка. Львів: Каменяр.
- Дзевєрін, О. (1960). Іван Франко. Педагогічні статті і висловлювання. Київ: Радянська школа.
- Кан-Калик, В. (1987). Учителю о педагогическом общении. Москва: Просвещение.
- Ліхачев, Б. (1992). Педагогика. Курс лекцій. Москва: Прометей.
- Ляудис, В. (1984). Методика преподавания психологии. Москва: УРАО.
- Павличко, Д. (2006). Будівничий Української державності. *Хрестоматія політологічних статей Івана*. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська

Академія".

Реан, А. Коломинский, Я. (2006). Социальная педагогическая психология. Москва: Питер.

Франко, І. (1978). Борис Граб. *Зібрання творів*. (Т. 18). Київ: Наукова думка.

Франко, І. (1960). Грицева шкільна наука. *Зібрання творів*. (Т. 16). Київ: Наукова думка.

Франко, І. (1978). Якби ти знав.. *Зібрання творів*. (Т. 13). Київ: Наукова думка.

REFERENCES

- Bilenko, T. (2003). Kreatyvna pryroda khudozhnjogho slova Ivana Franka jak chynnyk vykhovnogho procesu. *Ivan Franko v shkoli*. Droghobych: Kolo.
- Bilenko, T (2003). Fenomen slova v ukrajinsjkykh realijakh. Kyiv: Znannja Ukrainy.
- Ghnatjuk, M. (1997) Spoghady pro Ivana Franka. Lviv: Kamenjar.
- Dzeverin, O. (1960). Ivan Franko. Pedagoghichni statti i vyslovljuvannja. Kyiv: Radjansjka shkola.
- Kan-Kalyk, V. (1987). Uchytelju o pedagoghycheskom obshheny. Moskva: Prosveshheny.
- Likhachev, B. (1992). Pedagoghyka. Kurs Lekcyj. Moskva: Prometey.
- Ljaudys, V. (1984) Metodyka prepodavanyja psykhologhyu. Moskva: URAO.
- Pavlychko, D. (2006). Budivnychyj Ukrajinsjkoji derzhavnosti. *Khrestomatija politologhichnykh statej Ivana*. Kyiv: Vyd. dim "Kyjevo-Moghyljansjka Akademija".
- Rean, A., Kolomynskij, Ja. (2006). Sotsyalnaja pedagoghycheskaja psykhologhyja. Moskva: Pyter.
- Franko, I. (1978). Borys Ghrab. *Zibrannja tvoriv*. (T. 18). Kyiv: Naukova dumka.
- Franko, I. (1960). Ghryceva shkiljna nauka. *Zibrannja tvoriv*. (T. 16). Kyiv: Naukova dumka.
- Franko, I. (1978). Jakby ty znav. *Zibrannja tvoriv*. (T. 13). Kyiv: Naukova dumka.

Стаття надійшла 29.03.2021 р.